

פרק כ"ד / העונש על המפקד

תגובת ה' להודאתו של דוד בחטאו מפתיעה במקצת:

(יא) וַיִּקַּם דָּוִד בַּבֶּקֶר וַדְּבַר ה' הָיָה אֵל גַּד הַנְּבִיא חֲזָה
דָּוִד לְאָמַר: (יב) הַלֹּחַ וְדַבַּרְתָּ אֵל דָּוִד לֵאמֹר ה'
שְׁלֹשׁ אֲנֹכִי נוֹטֵל עֲלֶיךָ בְּחַר לְךָ אַחַת מֵהֶם וְאַעֲשֶׂה לְךָ:

כמו בפרשת בת שבע, גם כאן לא העביר ה' את חטאתו של
דוד לגמרי, אלא רק הקל עליו ונתן לו לבחור אחד משלושה
עונשים:

(יג) וַיָּבֵא גַד אֵל דָּוִד וַיִּגַּד לוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ:

(1) הַתְּבוֹא לְךָ שִׁבְעַת שָׁנִים³ רָעֵב בְּאַרְצֶךָ

(2) אִם שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים נִסְךְ לִפְנֵי צָרֶיךָ וְהוּא רִדְפֶךָ

(3) וְאִם הָיִיתָ שְׁלֹשֶׁת יָמִים דָּבַר בְּאַרְצֶךָ

עַתָּה דַע וַיִּרְאֶה מָה אָשִׁיב שְׁלַחִי דָבָר:

צירוף שלושת העונשים הללו – רעב, מנוסה לפני האויב
ודבר – שכיח במקרא,⁴ ובדרך כלל הם באים יחדיו, כגון
בדברי ירמיהו "כִּי בַחֲרֵב וּבְרָעֵב וּבְדָבָר אֲנֹכִי מְכַלָּה אוֹתָם"
(י"ד, יב; ועיי' גם שם כ"ד, י; כ"ט, יז, ועוד). מסתבר שאף היו
אמורים לבוא שלושת העונשים גם יחד, אלא שבזכות
תשובתו של דוד ניתנה לו הבחירה ביניהם.

על כל פנים, גד מדגיש לדוד שעליו לשקול היטב את
תשובתו: "דַע וַיִּרְאֶה מָה אָשִׁיב שְׁלַחִי דָבָר". ואכן, דוד משיב:

(יד) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֵל גַּד צַר לִי מֵאֵד נִפְלָה נָא בְיַד ה' כִּי
רַבִּים רַחֲמֵי וַיִּגַּד אֵדָם אֵל אֶפְלָה:

באיזה עונש בחר דוד? היה ניתן להבין שדוד רק שולל את
האפשרות השנייה, "נִסְךְ לִפְנֵי צָרֶיךָ וְהוּא רִדְפֶךָ", ומבקש
שלא להיענש בידי בשר ודם, אך איננו מעדיף אחד משני
העונשים שבידי שמים – שבע שנות רעב או שלושה ימים
דָבַר. אמנם רד"ק למד מן הצירוף "יד ה'" שדוד בחר בעונש
הדָבַר, שבהקשרו מופיע ביטוי זה לראשונה במקרא: "הֲנֵה
יְד ה' הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בְּסוֹסִים בְּחֻמְרִים בְּגַמְלִים
בְּבָקָר וּבְצֹאן דָבַר כְּבֵד מְאֹד" (שמות ט', א). ועוד כתב רד"ק,
שגם עונש רעב הוא "ביד אדם", שהרי הוא מזקיק את
האדם לחסדי אחרים.

גישה זו עולה כבר בדברי חז"ל, שאכן הצדיקו את הבחירה
של דוד בעונש הדבר. בין היתר דרשו חז"ל (מדרש שמואל פרשה
לא) שכבר בדברי גד "דַע וַיִּרְאֶה מָה אָשִׁיב שְׁלַחִי דָבָר" נרמז
לדוד שעליו לבחור בעונש הדָבַר. באותו מדרש מוצע שיקול
נוסף שהביא את דוד לבחור בעונש זה דווקא:

נתחשב דוד בפני עצמו ואמר: אם בורר אני חרב,
עכשיו יהיו כל ישראל אומרים: 'מה איכפת לו לבן
ישי, הוא בטוח על גבוריו'. אם בורר אני רעב, עכשיו
יהיו כל ישראל אומרים: 'מה איכפת לו לבן ישי,
הוא בטוח על אוצרותיו'. נבור דבר שהכל שוין בו.⁵

ברם, על דרך הפשט אין ברור האומנם הייתה בחירתו של
דוד נכונה. לאחר הבחירה של דוד נאמר:

(טו) וַיִּתֵּן ה' דָבָר בְּיִשְׂרָאֵל מֵהַבֶּקֶר וְעַד עַתָּה מוֹעֵד
וַיָּמָת מִן הָעַם מִדָּן וְעַד בְּאֵר שָׁבַע שְׁבַעַיִם אֶלֶף אִישׁ:
(טז) וַיִּשְׁלַח יְדוּ הַמֶּלֶךְ אֶת יְרוּשָׁלַם לְשַׁחֲתָהּ וַיִּנְחָם ה'
אֵל הָרַעָה וַיֹּאמֶר לְמַלְאָךְ הַמְּשַׁחֲתִית בָּעַם רַב עַתָּה הֲרַף
יָדְךָ וּמַלְאָךְ ה' הִזָּה עִם גִּרְוֹן הָאֲרֻנָּה הַיְבִסִי:

המילים "מֵהַבֶּקֶר וְעַד עַתָּה מוֹעֵד" תמוהות במקצת. בפשטות
משמען 'עד המועד שנקבע', כלומר במשך שלושה ימים;
אלא שאם כן, כיצד יש להבין את המשתמע מפס' טז,
שהמגפה נקטעה ביזמת ה'? אשר על כן כתבו המפרשים
שאין הכוונה לשלושת הימים, כי אם לציון זמן אחר,
מוקדם יותר: עד מועד הקרבת התמיד (רש"י), עד הצהריים
(רד"ק על פי חז"ל) או עד אותו העת למחרת (בעל המצודות).⁶

ברם, על דרך הפשט נראה שפס' טו אכן מתאר את עונש
הדָבַר במילואו, דהיינו שלושה ימים, ואילו פס' טז מספר
שלעונש היה המשך בלתי-צפוי: בתום היום השלישי לא תם
העונש, והמשחית הוסיף ועלה על ירושלים – ששם נעצר,
לפנים משורת הדין, בידי הקב"ה, שציווה למלאך "הֲרַף
יָדְךָ"! ובכן, מה פשר הדבר?

5 ועיי' בהמשך המדרש שם, שהעלה שיקולים נוספים בעד בחירתו של דוד.

6 יצוין שבספר דברי הימים נשמט ביטוי זה לחלוטין: "וַיִּתֵּן ה' דָבָר בְּיִשְׂרָאֵל
וַיִּפֹּל מִיִּשְׂרָאֵל שְׁבַעַיִם אֶלֶף אִישׁ" (דה"א כ"א, יד).

1 מדוע המקרא מציין זאת? נראה שיש כאן רמז ללילה הקשה שעבר דוד,
לילה שכולו רצוף מוסר כליות: "לא שכב לבו בלילה, וקם בבקר והנה בא
אליו גד הנביא בדבר ה' שנגלה אליו בלילה" (רד"ק).

2 יש מקום לבחון מדוע ניהל את הפרשה גד הנביא, המכונה כאן 'חזוה
דוד', ולא נתן הנביא, שהיה כנראה דמות דומיננטית יותר בחיי דוד. נתן
היה פעיל בשתי פרשיות מרכזיות בחיי המלך: החזון על הקמת בית לה'
והבטחת מלכות הנצח לבית דוד (לעיל ז') ופרשת בת שבע (לעיל י"ב). גד,
לעומתו, הופיע עד לפרקנו רק בפרשייה קצרה אחת: כשהתיישב דוד
במצודה בזמן בריחתו משאול, ו"ויאמר גד הנביא אל דוד לא תשב
בְּמִצְדָה לָךְ וּבָאתָ לָךְ אֶרֶץ יְהוּדָה" (שמ"א כ"ב, ה). שמא תאמר: כבר תשש
כוחו של נתן? לא היא, שהרי בתחילת ספר מלכים אנו עתידים לפגוש
אותו נאבק במלוא כוחו נגד אדוניו ובעד המלכת שלמה.
קשה לתת תשובה ברורה לשאלה זו. ייתכן שלאחר הפרשה הקשה של
חטא בת שבע, בחר הקב"ה שלא להעמיד את דוד שוב מול נתן, ולשלוח
נביא אחר לגלות בפני דוד את סירחוונו.

3 בפסוק המקביל בדברי הימים נאמר: "שְׁלוֹשׁ שָׁנִים רָעֵב" (דה"א כ"א, יב).
מבחינה מסוימת, נוסח זה נראה מתאים יותר לתבנית הכללית: "שְׁלוֹשׁ
שָׁנִים רָעֵב וְאִם שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים נִסְכָּה מִפְּנֵי צָרֶיךָ וְחָרַב אוֹיְבֶךָ לְמִשְׁגַּת וְאִם
שְׁלֹשֶׁת יָמִים חָרַב ה' וְדָבַר בְּאַרְצֶיךָ" (שם). בזה גם מתחזקת ההקבלה לפרשת
הגבעונים (ראה להלן), שאף בה נאמר "וַיְהִי רָעֵב בְּיָמֵי דָוִד שְׁלֹשׁ שָׁנִים"
(כ"א, א). מצד שני, מצינו במקרא גם שבע שנות רעב, הן בסיפור פרעה
ויוסף (בראשית מ"א, כז-נד) הן בסיפור אלישע והשונומית (מל"ב ח', א).
רד"ק, כדרכו, מנסה לשלב בין שני הנוסחים: לדעתו, שלוש השנים
הנוזרות כאן מצטרפות לשלוש שנות הרעב שבפרשת הגבעונים, ואם כן,
יהיה רעב גם בשנה השביעית, לפחות עד תקופת הקציר.

4 למעלה מעשרים פעם, רובן ככולן בספרי ירמיהו ויחזקאל.

מעבר זה מודגש עוד יותר בדברי הימים. שם נאמר תחילה: "וַיִּשָׂא דָוִד אֶת עֵינָיו וַיִּרְא אֶת מַלְאָךְ ה' עֹמֵד בֵּין הָאֲרָץ וּבֵין הַשָּׁמַיִם וַחֲרָבוֹ שְׁלֹפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַם" (דה"א כ"א, יז), ורק לאחר דברי התשובה של דוד, הציווי להקים מזבח בגורן ארוונה¹¹ וביצועו, מוסר האיום מעל ירושלים: "וַיִּבֶן שָׁם דָוִד מִזְבֵּחַ לַה' וַיַּעַל עֹלוֹת וּשְׁלָמִים וַיִּקְרָא אֶל ה' וַיַּעֲנֵהוּ בְּאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם עַל מִזְבֵּחַ הָעֹלָה. וַיֹּאמֶר ה' לַמַּלְאָךְ וַיֵּשֶׁב חֲרָבוֹ אֶל דָּגְנָה" (שם, כו-כז).

מסתבר אפוא, כי אף שה' עצר את המלאך בשעה שעמד להכות את ירושלים, לא היה זה סיום הפרשה, אלא רק תחנה שאפשרה לדוד לבחון את החלטתו. תשובתו השנייה של דוד היא שהביאה את הפרשה לסיומה הראוי.

בכך מתחדד הדמיון שבין פרקנו – הנספח האחרון לספר שמואל – ובין פרשת הגבעונים, שהייתה, כזכור, הנספח הראשון לספר (פרק כ"א). נציין תחילה מספר הקבלות תוכניות ולשוניות בין שתי הפרשות:

1. כאמור, בשתי הפרשות נזכר רעב של כמה שנים: בפרשת הגבעונים באו על ישראל שלוש שנות רעב, ובפרקנו היה אחד העונשים שהוצעו לדוד שבע שנות רעב (ולפי ספר דברי הימים, גם שם דובר על שלוש שנות רעב [ראה הערה 3]).
2. יש דמיון לשוני בתיאור החטא: "וְהַגְבֵּעֲנִים לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָמָּה כִּי אִם מִיַּתֵּר הָאֲמָרִי וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִשְׁבְּעוּ לָהֶם וַיִּבְקֹשׁ שְׂאוֹל לְהַכְתֵּם בְּקִנְאָתוֹ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיהוּדָה" (כ"א, ב) – "וַיִּסֹּת אֶת דָּוִד בָּהֶם לֵאמֹר לֵךְ מִנָּה אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת יְהוּדָה" (כ"ד, א).
3. לשתי הפרשות סיום חיובי, ואף הוא נאמר בלשון דומה: בפרשת הגבעונים נאמר "וַיַּעֲתֶר אֶל-לְהִים לְאֶרֶץ אַחֲרֵי כֵן" (כ"א, יז), ובפרקנו נאמר "וַיַּעֲתֶר ה' לְאֶרֶץ" (פס' כה).

מן האמור לעיל עולה הקבלה נוספת: בשני הסיפורים בא הסיום בשני שלבים. בפרק כ"א ראינו (שיעור 46) שלא היה די במילוי רצונם של הגבעונים, וה' נעתר לארץ רק לאחר תיקון היחס לגופות אנשי בית שאול. וכאמור, גם בפרקנו לא היה די בעונש הדבר, ונדרש צעד נוסף של דוד כדי שיעתר ה' לארץ.

• • • • •
 • כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב אמנון בזק, תש"ע
 • עורך: בעז קלוש

10 כפי שראינו בשיעור הקודם, הלשון "מגפה" קשורה לעצם החטא, שהיה המטרה של נתינת מחציות השקל בעת מניית בני ישראל היא: "וַנִּתְּנוּ אִישׁ כֶּפֶר נַפְשׁוֹ לַה' בְּפִקְדֹת אֹתָם וְלֹא יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בְּפִקְדֹת אֹתָם" (שמות ל', יב). הנגף כאן הוא מידה כנגד מידה: דוד פקד את העם כדי ליהנות מתחושת העוצמה שבידיעת מספרם המדויק (ראה השיעור הקודם), וכנגד זה באה מגפה גדולה, שניכתה מן העם שבעים אלף איש.

11 המכונה בספר דברי הימים "ארנן".

דומה שדוד דווקא נכשל בבחירת העונש. הקב"ה העמיד את דוד בניסיון. אכן, שניים משלושת העונשים, הרעב והדבר, הם בידי שמים, אבל יש להם מכנה משותף נוסף: שניהם עונשים לכל ישראל, ובשניהם נאמר "בְּאֲרָצְךָ". העונש השלישי, לעומתם, הוא אכן בידי אדם, אך הוא עונש לדוד בלבד: "וַיִּסַּף לִפְנֵי צָרִיךָ וְהוּא רִדְפָךָ". בחירתו של דוד בעונש בידי ה' הייתה העדפה מודעת לגמרי של עונש לכל ישראל על פני עונש לו לבדו: "נִפְלָה נָא בְיָד ה' כִּי רַבִּים רַחֲמֵי וּבְיָד אָדָם אֶל אֶפְלָה"⁷. גם אם ניתן להבין את העדפת הנפילה בידי שמים על הנפילה בידי בשר ודם, הבחירה בנפילה של כל ישראל, ולא שלו בלבד, הייתה כשל מוסרי נוסף של דוד.⁸

כדי להמחיש לדוד את הכשל, מראה לו ה' את המלאך המכה בעם, ואז עוצר את המלאך, ולמעשה נותן לדוד הזדמנות נוספת לתיקון. כאן אנו עדים שוב – בפעם האחרונה בספרנו – לדרך התשובה של דוד:

(יז) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל ה' בְּרֵאתוֹ אֶת הַמַּלְאָךְ הַמַּכֵּם בְּעַם וַיֹּאמֶר הִנֵּה אֲנִי חַטָּאתִי וְאֲנִי הַעֲוִיתִי וְאֵלֶּה הַצֵּאנִי מִה עָשׂוֹ תְהִי נָא יְדָךְ בִּי וּבְבֵית אָבִי:

רק כעת הבין דוד את המשגה שעשה כשבחר בעונש לכלל ישראל. רק כעת יכול לבקש שהעונש יפגע בו ובבית אביו, ולא בכלל ישראל. אבל כדי שתקבל תפילתו, עליו לנקוט צעדים נוספים. כפי שנראה להלן, הקב"ה אומר לדוד לבנות מזבח בגורן ארוונה היבوسی, ודוד מקיים את הציווי במלואו. במשך כל הזמן הזה המגפה ממשיכה, כנראה, להכות בעם, אף ששלושת הימים כבר תמו. רק משסיים דוד לבנות את המזבח באה המגפה לקצה:

(כה) וַיִּבֶן שָׁם דָּוִד מִזְבֵּחַ לַה' וַיַּעַל עֹלוֹת וּשְׁלָמִים וַיַּעֲתֶר ה' לְאֶרֶץ וַתַּעֲצֵר הַמַּגְפָּה¹⁰ מֵעַל יִשְׂרָאֵל:

7 אמנם בדברי הימים נאמר: "צַר לִי מְאֹד אֶפְלָה נָא בְיָד ה' כִּי רַבִּים רַחֲמֵי מְאֹד וּבְיָד אָדָם אֶל אֶפְלָה", אך מכל מקום, מבחינה מעשית אין הבדל בין הסיפורים.

8 ייתכן שיש תימוכין לטענתנו בדברי דוד "צַר לִי מְאֹד". לשון זו נזכרת במקרא רק עוד פעם אחת, בדברי שאול לשמואל בפרשת בעלת האוב: "וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל אֶל שְׂאוֹל לְמָה הֲרִגְתָּנִי לְהַעֲלוֹת אֹתִי וַיֹּאמֶר שְׂאוֹל צַר לִי מְאֹד וּפְלִשְׁתִּים נִלְחָמִים בִּי וְאֵלֵהֶם סָר מֵעָלַי וְלֹא עָנְנִי עוֹד גַּם בְּיַד הַנְּבִיאִים גַּם בְּחִלְמוֹת וְאֶקְרָא לָךְ לְהוֹדִיעַנִי מִה אֲעֲשֶׂה" (ש"א כ"ח, טו). בשני המקרים המלך מתנצל בפני נביא על חטאו, אלא שאם כנים דברינו, בשניהם ההתנצלות מלווה בטעות נוספת.

9 כינוי עם ישראל במילה "הצאן" נוגע ללב במיוחד. דוד התחיל את דרכו כרועה צאן מסור, כפי שסיפר לשאול בזמן המלחמה בגלית ובפלשתים: "רְעִיָה הִי עֹבֵדךָ לְאֲבִיו בְּצֹאן וּבֵא הָאֲרִי וְאֵת הַדּוֹב וְנִשָּׂא שָׁהּ מִהָעֵדֶר. וַיִּצְאֵתִי אַחֲרָיו וְהַכְתִּיו וְהַצִּלְתִּי מִפְּיָו וַיִּקָּם עָלַי וְהִחַזְקֵתִי בְּזַנְזוֹן וְהַכְתִּיו וְהִמְתִּיר" (ש"א י"ז, לד-לה). כשנמשח דוד למלך על כל ישראל נאמר לו במפורש: "אַתָּה תִרְעָה אֶת עַמִּי אֶת יִשְׂרָאֵל וְאַתָּה תִהְיֶה לְנֶגִיד עַל יִשְׂרָאֵל" (ש"א ב', ב); וכבר ראינו [בשיעורנו שם (שיעור 10), ובשיעור 16 לספר ש"א (פרק ט"ו)] ש'נָגִיד' מובנו גם כן 'רועה', והדברים מכוונים לדברי ה' לדוד בחזון נתן "אֲנִי לְקַחְתִּיךָ מִן הַנְּוֶה מֵאַחַר הַצֹּאן לְהִיֹּת נָגִיד עַל עַמִּי עַל יִשְׂרָאֵל" (ז', ח). ובכן, המקרא מדגיש כי דוד עבר מעיסוקו ברעיית הצאן לתפקיד הרועה של עם ישראל. בסיפורנו דוד עושה תשובה וחוזר ליחסו הבסיסי לעמו – כרועה המסור לצאנו.

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
